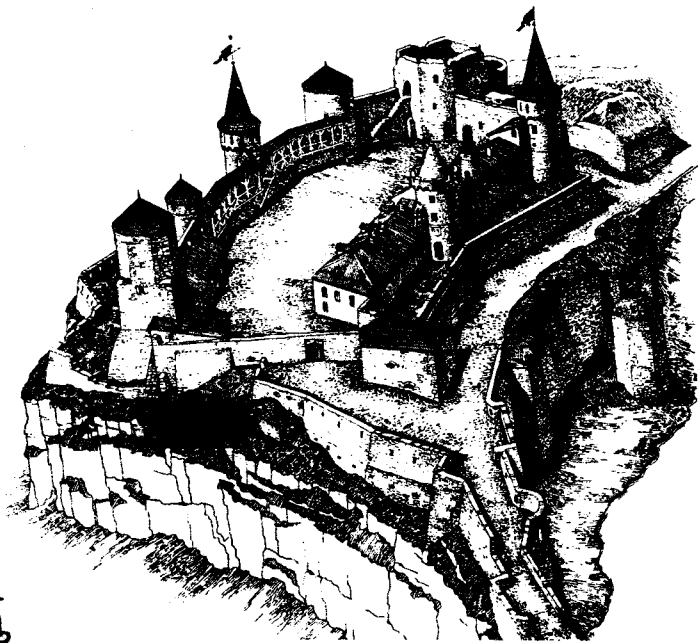

*КРАСА
УКРАЇНУ -
ПОДОЛЛЯ*

ПОНЯТТЯ "ПОДІЛЛЯ" В ІСТОРИЧНИХ ЧАСІ ТА ПРОСТОРИ

Окреслення меж Поділля надзвичайно складна історична проблема, якщо її розглядати стосовно різних епох і, навіть, історичних періодів. Це поняття могло мати різне значення залежно від фізико-географічних, етнічних, соціально-політичних, адміністративно-територіальних та інших впливів і чинників, які часом нашаровувались одне на одне. Сьогодні межі Поділля визначаються частинами Вінницької, Тернопільської, Хмельницької, частини Івано-Франківської та Львівської областей, у першу чергу з етно-географічних позицій. Але були часи, коли Поділля визначали межі Волинського воєводства, Подільської губернії, а у радянський час існувала Кам'янець-Подільська область, з 1954 року найменована Хмельницькою.

Складність вивчення поняття "Поділля" полягає в тому, як використовується принцип історизму, – чи конкретно-історично, з логічною послідовністю беруться до уваги ті зміни, що визначали це поняття у різні часи.

Більшість дослідників схиляються до того, що назва Поділ, Подолля, Подольє, а вже пізніше "Поділля", приходять на зміну назви Пониззя. Ознака Подільського краю і сьогодні простежується цікавою низкою назв населених пунктів, а саме: Мельниця-Подільська, Скала-Подільська, Кам'янець-Подільський, Могилів-Подільський, які розташовані в Тернопільській, Хмельницькій і Вінницькій областях.

Поняття "Пониззя" вперше зустрічається у "Руському літописі" під 1227 роком, коли весною "Мстислав дав Галич королевичу Андрієві, а сам узяв Пониззя"¹.

М.Грушевський зауважив, що Поділля територіально формується з XIII ст. під владою татар, але висловлює думку про те, що вперше назва Поділля з'являється у документі "Надання Спиткові" під 1395 р. на заміну назви Пониззя². Дещо раніше датування подає, спираючись на аналіз літописів, М.Крикун. Він пише, що назва краю пов'язується з розгромом татар литовським князем Ольгердом Гедиміновичем 1362 р. на Синіх Водах - лівою притокою Південного Бугу³. Ф.Шабульдо також доводить, що після розгрому татар влада у межах Кам'янця, Смотрича, Скали, Бакоти і аж до Південного Бугу опинилася в руках литовських князів Коріатовичів і на цих теренах у XIV ст. виникла і згодом закріпилася назва - Подільська земля⁴. Я.Дашкевич згадує про те, що Поділля на європейських картах з'являється у середині XV – початку XVI ст. і з кінця XV ст. на турецьких⁵. Він також, всупереч

дослідникам, які вважають, що назва "Поділля" стосується пониження рельєфу від Карпат, тобто верхнього Подністров'я і походить від слів "поділ", "долина", стверджує, що назва виникла не у порівнянні з горами, а від території, що розташована серед долин і яка сама складається з долин⁶.

Подільською землею після тривалої боротьби з Литовською державою заволоділа Польща, у складі якої з 1434 р. утворюється Подільське воєводство, що проіснувало до кінця XVIII ст. У XV-XVI ст., зауважує М.Крикун, терміни "Подільська земля", "Поділля" частіше використовувались для означення Подільського воєводства, яке обіймало приблизно території сьогодишньої західної частини Вінницької, південної половини Хмельницької і південної частини Тернопільської областей. У той же час історично формується і одержує відповідну назву Брацлавщина, інша частина Поділля, від Брацлавського воєводства⁷.

Л.Баженов, спираючись на попередників, зауважує, що у різних адміністративно-територіальних поділах, за будь-якої влади назва "Поділля" відбивала етногеографічну особливість краю. За часів Золотої Орди - "Подільський туман або тьма", в складі Литовської держави - "Подільське князівство", під владою Польщі - "Волинське воєводство", у складі Росії - "Подільське намісництво" і "Подільська губернія", а з 1920 р. "Подільський край", "Поділля"⁸, що відбивається у назві Кам'янець-Подільської області до 1954 р.

На відміну від попереднього нове поняття "Поділля" виникає з кінця XVIII ст., коли за царським указом з повітів Подільського (7), Брацлавського (9), Вознесенського (4) намісництв створюється Подільська губернія, центром якої стало місто Кам'янець-Подільський. До початку XX ст. у складі губернії було 12 повітів: Балтський, Брацлавський, Вінницький, Гайсинський, Кам'янецький, Лeticівський, Літинський, Могилів-Подільський, Ольгопільський, Проскурівський, Ушицький, Ямпільський⁹. Подільська губернія була найбільшою адміністративно-територіальною одиницею, яка включала більшість подільських земель і на заході межувала з Австрією, у складі якої також були подільські землі.

На означення території Поділля або Подільського краю накладаються поняття Подністров'я й Побужжя (раніше Побожжя), землі яких розташовані у басейні річок Дністра і Південного Буга і фактично визначають Західне і Східне Поділля, межею яких після 1920 р. була річка Збруч.

Саме після 1920 р. сталися нові зміни. Західне Поділля опинилося в складі Австрії, Румунії, Польщі, а східна частина, внаслідок багатьох адміністративно-територіальних реформ, була розділена між Хмельницькою, Вінницькою і частково Одеською областями. Після ліквідації губерній не було враховано етно-географічних особливостей краю. Слід зазначити, що нині поняття "Поділля" стосується кількох областей України, але окремої адміністративно-політичної, територіальної одиниці з подібною назвою немає.

Правомірним постає питання, яким чином визначати подільські землі сьогодні? Звичайно, що слід дотримуватись історизму і найкраще точно вказувати час і відповідний адміністративно-територіальний поділ. Тобто слід окреслювати Поділля часів Галицько-Волинської держави, в складі Литви чи Польщі з XVI по XVIII ст., Російської імперії з кінця XVIII ст.

Сьогодні "Поділля" - це поняття, яке можна застосовувати у межах етно-культурного історичного регіону, але слід давати означення Львівської, Івано-Франківської, Чернівецької, Тернопільської, Хмельницької чи Вінницької областей, до яких можуть належати частини краю.

Отже, просторові характеристики накладаються в часі зі змінами влади. Ці зміни, залежно від того, у складі яких держав перебували землі Поділля, впливали на визначення і характеристики території з погляду історичної географії. Соціально-економічні, культурні та політичні впливи змінювали не лише кордони і поняття, але й суттєво впливали на людські долі, звичаї, традиції, побут, на формування світогляду. Тому не випадково існує термін "Галицьке Поділля", що вирізняє західну частину подільської землі від східної, особливо у питаннях традицій, релігії і церкви, а також певною мірою у мові та побутовій культурі.

Крім дослідників¹⁰, які вивчали природу, географію, історію та культуру Поділля у різні часи, значний матеріал з цікавими відомостями про край можна одержати з енциклопедичних та довідкових видань. Серед них певною інформативністю відрізняється "Радянська енциклопедія історії України", у якій вміщено статті про Поділля, Подільську губернію, Подільське воєводство тощо¹¹. Стисле визначення Подільській землі дається в "Українському радянському енциклопедичному словнику": "Подільська земля - історико-географічна область між Південним Бугом і Дністром. Вперше згадується в XIV ст. У 60-х рр. XIV ст. Поділля захопила феодална Литва, 1434 р. феодална Польща загарбала Західне Поділля, а після Люблінської унії 1569 р. - Східне Поділля. В 1793 р. Східне Поділля і частина Західного Поділля в складі Правобережної

України було возз'єднано з Росією"¹². Історичну довідку про Поділля з найдавніших часів подає "Довідник з історії України", у якому зазначається, що сьогодні в краї площею близько 61 тис. км² живе близько 4,6 млн. чол. населення¹³.

Найгрунтовніша довідка про Поділля вміщена в "Енциклопедії Українознавства", підготовленій українськими вченими діаспори і яка сьогодні перевидається в Україні. Разом з різнобічною інформацією в "ЕУ" представлено 8 картосхем, що добре ілюструють природу, населення, історію та культуру Поділля у різні часи, за різних адміністративно-територіальних поділів¹⁴.

Значний історичний матеріал зібрано в багатотомній "Історії міст і сіл УРСР", у томах, що присвячені Вінницькій, Тернопільській, Хмельницькій та іншим областям, які торкаються історії Подільського краю. На жаль, в них зустрічаються певні неточності, як, зокрема, у томі про Хмельницьку область, де вказується, що "серед давньоруських населених пунктів Поділля є 12 літописних міст, а такі згадані в літопису міста, як Ізяслав, Полонне, Тихомль були значними торговельно-ремісничими центрами"¹⁵. Названі міста належали і належать Волині, а не Поділлю, хоча сьогодні входять до складу Хмельницької області, її північної частини. Інколи зустрічаються терміни, які історично не виправдані. Так, сьогодні не може бути поняття "Подільська Волинь", бо немає Подільської області, а тому може бути Хмельницька Волинь, Тернопільська, Львівська. Так само термін "Галицьке Поділля" і "Галицька Волинь" правомірні лише для використання в історичному часі Галицько-Волинської держави.

Отже, використовуючи історичні поняття простору, які втілені у назвах, слід вказувати час їхнього використання разом із розшифровкою, поясненням приналежності до сучасних адміністративно-територіальних одиниць, наприклад, Кам'янець-Подільського воєводства. Тепер Кам'янець-Подільський, районний центр Хмельницької області.

Григорій Бондаренко

- 1 Руський літопис/Пер. з давньорус. Л.Є.Махновця.-К., 1989.-С. 383.
- 2 Грушевський М.С. Історія України-Руси: в II т., 12 кн.-К., 1993.-Т. 4.-С. 88-89.
- 3 Крикун Н.Г. Адміністративно-територіальное устройство Правобережной Украины в XV-XVIII вв. Границы воеводств в свете источников.-К., 1992.-С. 6.
- 4 Шабульдо Ф.М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого Княжества Литовского.-К., 1987.-С. 43, 44.
- 5 Дашкевич Я. Поділля на картах XV-XVI ст.// Тези доповідей обласної наукової конференції

"Проблеми історичної географії Поділля".- Кам'янець-Подільський, 1982.-С. 131.

- 6 Дашкевич Я.Р. Поділля: виникнення і значення назви//VIII Подільська історико-краєзнавча конференція.-Кам'янець-Подільський, 1990.-С. 58-60.
- 7 Крикун Н.Г. Вказ. праця.-С. 67.
- 8 Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX-XX ст.-Кам'янець-Подільський, 1993.-С. 6-8.
- 9 Українська Радянська Енциклопедія.-Т.3.-С.399.
- 10 Батюшков П.Н. Подолія: Историческое описание.-СПб., 1891; Грушевский М.С. Барское староство: Исторические очерки (XV-XVIII вв.).-, 1894; Любавский М.К. Областное деление и местное самоуправление Литовско-Рус-

ского государства во времени издания первого Литовского статута.-М., 1892; Молчановский Н. Очерк известий о Подольской земле до 1434 года.-М., 1885; Федоров-Давыдов Г.А. Общественный строй Золотой Орды.-М., 1973; Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство.-К., 1984. та ін.

- 11 Радянська енциклопедія історії України.-Т. 3.-1971.-С. 399-400.
- 12 Український радянський енциклопедичний словник.-Т. 2.-К., 1987.-С. 707.
- 13 Довідник з історії України.-К., 1995.-Т. 2.-С. 376.
- 14 Енциклопедія Українознавства.-Т. 6.-Львів, 1996.-С. 2131-2145.
- 15 Історія міст і сіл УРСР. Хмельницька область.-К., 1971.-С. 12.

ПРО ЧАС ЗАСНУВАННЯ КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО: ДИСКУСІЙНИЙ АСПЕКТ

Середньовічний Кам'янець-Подільський неодноразово привертав увагу істориків, археологів та архітекторів. Різним проблемам його історії присвячено чимало наукових та науково-популярних праць, які дають можливість вивчати різні аспекти багатогранного життя міста.

Однак, незважаючи на багаточисленні дослідження з історії середньовічного Кам'янця-Подільського, що проводились протягом XIX-XX ст., його першопочатки залишаються дискусійними і сьогодні. В історіографії сформувалось два погляди на цю проблему¹.

Одна з них, що належить Ю.Сіцінському² і підтримується Я.Дашкевичем, зводиться до того, що зачаткування міста слід відносити до 60-х років XIV ст.³, коли Поділля потрапило під владу Литви. Підставою для цієї думки слугують свідчення Литовського літопису. У джерелі, в окремому оповіданні "О Подольской земли" записано, що 1362 р. в битві під Синіми Водами литовські, українські та білоруські війська перемогли татар. Поділля переходить під владу Литовського князівства. Литовський князь Ольгерд передає Поділля в управління своїм племінникам - князям Коріатовичам. Останні, читаємо в літописі, "нашли себе крепкое место на реке Смотричъ и построили город Смотричъ; в другом месте, где были черныи на горе, они нарядили город Бакоту. Затем, занимаясь охотой, случилось им загнать оленей на тот остров, где ныне находится город Каменец; там они, укрепляя все Подольские города, осели во всей земле Подольской"⁴.

З наведеного тексту зрозуміло лише одне: Смотрич як місто було започатковане за часів литовських феодалів. Що ж до Бакоти, про яку сказано, що вона теж заснована у XIV ст., то якби не наявність Галицько-Волинського літопису XIII ст. й археологічних свідчень про місто XII-XIII ст., можна було б слідувати версії Литовського літопису. Щось подібне маємо і з Кам'янцем. Оскільки археологічні матеріали фіксують наявність Кам'янця у XII-XIII ст., то, незважаючи на складність історико-топографічної прив'язки літописних згадок про місто, воно, безперечно, існувало. Стосовно ж розповіді про полювання литовських князів і "вмурвання" Кам'янця над р.Смотрич, то в Литовському літописі, на нашу думку, художньо описано процес відбудови міста після того, коли литовські князі осіли по всій Подільській землі.

Друга версія, прихильниками якої виступають С.Плетньова⁵, В.Пашуто⁶, С.Гуменюк⁷, І.Винокур, М.Петров⁸ та інші дослідники зводиться до того, що час виникнення Кам'янця необхідно пов'язувати з другою половиною XII - початком XIII ст. В її основі - конкретні археологічні матеріали з території замку, Старого міста і його околиць XII-XIII ст. та свідчення Галицько-Волинського літопису під 1228 р.

Упродовж 60-90-х рр. XX ст. серед науковців та краєзнавців існувала думка, що місто засновано наприкінці XI - на початку XII ст.⁹, а найдавнішою писемною згадкою про нього виступав 1062 р.¹⁰ На основі цієї дати 1962 р. громадськість Кам'янця-Подільського святкувала його удаване 900-, а у 1987 р. - 925-річчя.

